

Savka I.M. The Phenomenon of Physiological Affect in Psychological Theories and Jurisprudence.

The phenomenon of psychological affect is analyzed in the article, its interpretation in legal psychology and jurisprudence is compared, the correlated concept of legal psychology known as «psychological affect» and such concepts of criminal legislation as an «affect» and «strong commotion» are determined. The analysis of different types of psychological affect from that point of view whether they can be the grounds for setting the less severe punishment is carried out.

Key words: *psychological affect, affect, strong commotion, pathological affect, physiological affect.*

» » »

УДК 159. 9.613

**Р.І. Сірко,
В.І. Слободяник**

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
СИСТЕМИ МНС**

У статті висвітлено вивчення впливу психологічних факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, на формування агресивної поведінки особистості. Розглянуто, як розподіляються види агресивності у респондентів з високим та низьким рівнем агресії. Виявлено психологічні характеристики особистості курсанта, які формують відповідний рівень агресивності.

Ключові слова: *агресивність, аутоагресивність, драгтивність, рівень агресивності, респондент, курсант, конфлікт.*

»

Насильство і конфлікт належать до числа найбільш серйозних проблем, перед якими сьогодні стоїть людство. Сьогодні неможливо уявити собі таку газету, журнал, радіо або телеба-

чення, де не повідомлялося б про якийсь акт агресії або насильства. Саме тому потрібно зрозуміти першопричини агресивної поведінки, щоб розробити шляхи її профілактики.

У «Slowniku psyoanalisy» дається таке визначення: «агресія – тенденція, яка проявляється у реальній поведінці або у фантазіях, які мають на меті заподіяння шкоди, знищення, припинення іншої людини» [2]. Психологи зазвичай поділяють агресію на ворожу, інструментальну та експресивну. Ворожа агресія спрямована на нанесення фізичної, психологічної, економічної, моральної шкоди іншому; вона може бути як засобом захисту, так і нападу. Під інструментальною агресією розуміють певні агресивні дії, здійснювані як засіб досягнення певної мети. Експресивна агресія – спонтанний вибух гніву, який є засобом розрядки внутрішнього напруження. Виокремлюють ще такий вид агресії, як аутоагресія, яка спрямована на себе у вигляді самозвинувачень, почуття провини, тривожності тощо. Виділяють різноманітні види агресивної поведінки: фізична агресія (застосування фізичної сили проти іншої особи); вербальна агресія (вираження негативного почуття через словесну форму); непряма (використання обхідним шляхом направлених проти інших осіб пліток, жартів); негативізм (опозиційна форма поведінки); дратівливість; підозрілість; образа (виявлення заздрості і ненависті до навколишніх, що обумовлені почуттям гніву, незадоволення).

У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження стало вивчення впливу психологічних факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, на формування агресивної поведінки особистості.

Дослідницькою базою став Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (курсанти п'ятого курсу у загальній кількості 71 особа). У дослідженні ставилося наступне завдання: вивчити об'єктивні та суб'єктивні психологічні фактори, які формують рівень агресивності особистості. Для вирішення вищезазначеного завдання використовувалися наступні методи дослідження: спостереження за поведінкою курсантів; мето-

дика визначення темпераменту Г. Айзенка [1, с. 141], опитувальник акцентуацій характеру К. Леонгарда [1, с. 274], тест для діагностики форм агресивної поведінки А. Басса і А. Дарки [1, с. 174], вимірювання рівня тривожності Тейлора [1, ст. 64], проєктивний тест «неіснуюча тварина» [1, с. 110]; методи математичної статистики: кореляційний та факторний аналізи.

Рівень агресивності визначався за допомогою методики Басса – Дарки [1, с. 174]. Дана методика визначає наступні види агресії: фізична, вербальна, непрямая, негативізм, дратівливість, підозрілість, образа, аутоагресія. Згідно з отриманими даними, 51% (36 осіб) з загальної вибірки – особи з низькими показниками агресивності, а для 49% (35 осіб) характерні високі показники агресивності.

Розглянемо, як розподіляються види агресивності у респондентів з високим рівнем агресії. Найбільша кількість осіб 43% з (35 осіб) визначила у себе наявність вербальної агресії (вираження негативних почуттів через образу словом). Фізична агресивність, для якої характерно використання фізичної сили, відзначається у 42% осіб. Високі показники діагностовано і щодо непрямой агресії, яка свідчить про використання агресії обхідним шляхом – у вигляді пліток, образливих жартів, вибухів люті – у 40% опитуваних. Негативізм як опозиційна форма поведінки проти авторитету і керівництва, яка виражається у вигляді пасивного супротиву або активних дій, виявлений також у 43% респондентів. Дратівливість характерна 6% опитуваних; підозрілість 11% опитуваних; образа як прояв заздрості і ненависті щодо оточуючих – 6% опитуваних.

Як бачимо, найвищі показники у респондентів з високим рівнем агресивності (43%) виявляються у вербальній та фізичній агресії, а також негативізмі, при цьому часто у однієї особи відзначаються усі три види. Ці ж дані підтверджує і проєктивна методика «неіснуюча тварина», де у малюнковій формі зображені атрибути агресивності. Таким чином, особистості з високим рівнем агресивності не лише можуть жорстко наказувати та

відповідати, а й застосовувати фізичну силу. Крім того, відзначається ще й значний опір авторитетам у формі негативізму. Це пояснюється тим, що часто агресивні люди є лідером авторитарного типу і доволі погано підпорядковуються самі. Отже, високий рівень агресивності характеризується наступними складовими: вербальна агресія, фізична агресія та негативізм.

Окремо розглянемо аутоагресивність, яка діагностована у 34% осіб. У малюнках таких осіб спостерігається штриховка, характерна для агресивних проявів, та легке натиснення лінії, що свідчить про невпевненість у собі. Цікавим є той факт, що у таких осіб відзначається доволі часто вербальна та непрямая агресія, що свідчить про здатність дати відсіч словами, проте майже відсутня фізична агресія.

Проаналізуємо розподіл видів агресії у респондентів з низьким рівнем агресивності. Фізична агресивність характерна для 28% опитуваних. Осіб з виявленням вербальної агресивності зафіксовано 33%, непрямая агресія визначена лише у 6% респондентів. Негативізм як опозиційна форма поведінки проти авторитету і керівництва проявляється у 42% осіб. Дратівливість та підозрілість виявлено у 6%, образа – 0% осіб, а аутоагресивні тенденції – у 8% опитуваних. Однакові показники – 6% – діагностовано щодо непрямой агресії, дратівливості та підозрілості.

Розглянемо основні відмінності у групах з високим та низьким рівнями агресії. Найбільш значимі відмінності отримано стосовно непрямой агресії: 6% – низький рівень, 40% – високий. Це свідчить про те, що у осіб з низьким рівнем агресії майже відсутні використання пліток, образливих жартів, вибухів люті, тоді як непрямая агресія зафіксована у кожного третього респондента групи з високим рівнем.

Друга за значимістю відмінність виявлена щодо показника аутоагресивності (провина). Це свідчить про наявність самозвинувачення, почуття провини, також характерне для осіб з високим рівнем агресивності, проте ця агресивність спрямована на себе, а не на оточуючих.

Також суттєво відрізняються і показники фізичної агресії: на наявність здатності до застосування фізичної сили вказує кожний другий респондент з високим рівнем агресивності і кожний третій – з низьким. Це свідчить про те, що люди з низьким рівнем агресивності вміють краще керувати своїми емоціями.

Отже, найвищі показники агресії, виявлені в осіб з високим рівнем: фізична – 43%, вербальна – 43%, негативізм – 43%, аутоагресивність – 34%. Даний розподіл можна інтерпретувати таким чином: для осіб з високим рівнем агресії характерна триада, яка складається з вербальної, фізичної агресії та негативізму. Розподіл піків для осіб з низьким рівнем агресії демонструє, що найбільш значимі результати отримано за шкалою негативізму – 42% осіб. Результати – такі самі, як і в групі з високим рівнем агресивності, проте показники вербальної та фізичної агресії є набагато нижчими, ніж у попередній групі (33% та 28% відповідно). Це свідчить про те, що опір владі властивий обом групам, проте реакція є суттєво відмінною: у респондентів з низьким рівнем агресивності вербальні реакції та застосування фізичної сили спостерігаються набагато рідше. Значні відмінності у респондентів з високим і низьким рівнем виявлено і щодо аутоагресії: на неї вказують лише 8% респондентів з низьким рівнем агресивності.

Одне з завдань даного дослідження полягало у виявленні психологічних характеристик особистості курсанта, які формують відповідний рівень агресивності. Було вивчено дві групи особистісних характеристик. До першого блоку належать особливості темпераменту й характеру. Другий блок включає такі характеристики, як задоволеність курсантів взаємовідносинам в колективі та особливості сімейного виховання.

Для окреслення основних характеристик, що впливають на рівень агресивності, використано кореляційний та факторний аналіз, який проводиться на основі 25-ти показників: екстраверсія, нейротизм, гіпертимність, застрягання, емотивність, педантичність, тривожність, циклотимність, демонстративність,

збудливість, дистимність, екзальтованість, наявність тривожності, повна чи неповна сім'я, конфлікти з батьками, конфлікти з сиблінгами, ревності до сиблінгів, тип виховання, задоволеність спілкуванням в сім'ї, задоволеність спілкуванням із друзями, задоволеність майбутньою професією, мотив вибору професії, бажання працювати за професією, кількість дітей в сім'ї.

Серед властивостей характеру і темпераменту статистично значимими є відмінності між групами з високим та низьким рівнем агресивності, виявлені у більшості показників, які діагностувалися за методикою FPI Г. Айзенка та опитувальником КЛелонгарда. Виявлено, що низькоагресивним курсантам притаманна більш висока екстраверсія, застрягання, циклотимність, екзальтованість. Респонденти даної групи краще спілкуються з оточуючими, є більш сенситивними. Проте у них можуть проявлятися застрягання (впертість у досягненні мети), а також часті зміни настрою (циклотимність).

У респондентів з високим рівнем агресивності діагностовано більш високі показники демонстративності, збудливості, нейротизму та тривожності. Демонстратизм як бажання бути в центрі уваги призводить до дратівливості та образи, якщо це бажання не задоволено. Емоційна реактивність і відсутність здатності до самоконтролю, наявність тривожності як особистісної риси часто призводить до виникнення агресивних реакцій як нападаючого, так і захисного типу.

Аналіз емпіричного матеріалу проведеного дослідження дозволяє встановити чинники, які впливають на формування агресивної поведінки особистості.

Розглянемо внутрішні чинники, такі як особливості темпераменту та характеру. Згідно з отриманими даними, у осіб з високим рівнем екстраверсії, які більш орієнтовані на взаємодію з оточуючим світом, діагностується менший відсоток агресивності. Так, екстравертованих особистостей у групі з низьким рівнем агресії зафіксовано 86% проти 66% групи високого рівня. Це можна пояснити таким чином: особи, які спрямовані на ото-

чуючих, вміють спілкуватися, задоволені взаємовідносинами, тому у них рідко виникає почуття образи, провини. Вони краще вміють володіти своїми емоціями і рідше вдаються до вербальної та фізичної агресії.

Великий вплив на агресивну поведінку мають і акцентуації характеру. Зафіксовано прояви агресивності у осіб з гіпертичним (66% вибірки з високим рівнем агресії та 58% – з низьким), тривожним (17% – високий, 11% – низький), демонстративним (відповідно 51% проти 6%) та збудливим (43% проти 28% відповідно) типом акцентуації характеру. При цьому збудливі, демонстративні та гіпертичні особливості частіше поєднуються з вербальною, фізичною агресією, негативізмом. А у осіб з тривожним типом акцентуації характеру зафіксовано аутоагресивні тенденції, почуття провини, образа на оточуючих.

У осіб з низьким рівнем агресивності значно частіше зустрічаються акцентуації характеру емотивного типу (25% вибірки низького рівня проти 9% вибірки високого) та дистимного (22% проти 11% відповідно). Це свідчить про те, що здатність до співпереживання, співчуття та емоційна чутливість знижують рівень агресивності особистості.

Серед зовнішніх чинників агресивної поведінки найбільш сильним є тип сімейного виховання. Так, на гіпоопіку (відсутність контролю та емоційного зв'язку) вказали 14% опитуваних з високим рівнем агресивності, в той час як у групі з низьким рівнем не зафіксовано жодної такої відповіді. Отже, відсутність тісних та теплих взаємостосунків з батьками призводить до того, що дитина вибирає захисний агресивний тип поведінки, або щоб звернути на себе увагу, або через відсутність позитивного прикладу.

Негативно впливає також і жорстокий авторитарний стиль, де до дитини можуть застосовувати фізичну силу та жорсткий контроль. У вибірці з високим рівнем агресивності такий стиль виховання зафіксовано у 11% осіб, а у вибірці з низьким даний стиль відсутній. У таких сім'ях в більшості випадків ба-

тьки самі досить агресивно ставляться до дитини, що вона і переймає як еталон поведінки у своєму подальшому житті.

Одним з чинників, які впливають на рівень агресивності особистості, є наявність довірливих відносин у сім'ї. Так, на присутність демократичного виховання в сім'ї вказав кожний третій респондент групи з низьким рівнем агресії (39%) і лише 8% респондентів групи високого рівня, отже, довірливі взаємовідносини з батьками, повага до дитини, ставлення до неї, як до рівної, поміркований контроль та схвалення її ініціативності призводять до формування осіб з низьким рівнем агресії.

Цікаві дані отримані щодо того, хто більше займався вихованням: мама, тато чи бабусі та дідусі. Згідно з аналітичними концепціями [3], материнський та батьківський стилі виховання є суттєво різними. Так, мати любить дитину за те, що вона просто є, однак така любов в більшості випадків емоційна та всюдозволяюча. Батько ж встановлює рамки дозволеного для дитини, контролює, чи відповідає вона його еталонам. В ідеалі ці два види любові потрібні дитині, вони компенсують один одного. Відповідно до отриманих нами даних, у осіб з високим рівнем агресивності вихованням більше займався батько (20% проти 14% з низьким рівнем), а у осіб з низькими показниками агресії основну роль у вихованні відігравала мати (36% проти 26% з високим рівнем). Таким чином, материнський стиль виховання знижує агресивні тенденції, а батьківський, навпаки, підвищує їх. Впливає на формування агресивності і те, що батьки не займаються вихованням, а за них виконують ці функції бабусі та дідусі. Так, у групі з високим рівнем агресивності на даний факт вказало 6% осіб, а в групі з низьким рівнем – жодна.

Згідно з даними нашого дослідження, на конфлікти із батьками та сиблінгами вказували респонденти обох груп, і суттєвої різниці тут не зафіксовано. Така сама картина спостерігається і щодо почуття ревності до своїх братів чи сестер, на їх наявність вказали по 6% осіб з обох груп опитуваних. Проте, за нашими даними, для формування агресивності має значення, чи

це є старша чи молодша дитина в сім'ї. Так, більшість осіб групи з низьким рівнем агресії були старшими дітьми в сім'ї (44%), а у групі з високим рівнем кожний третій респондент був молодшою дитиною (34%).

Відповідно до нашої гіпотези, на формування агресивності як особистої риси впливають не лише сімейні чинники, а й професійна діяльність та задоволеність відносинами у колективі. Так, 11% осіб групи з низьким рівнем агресивності вказали на незадоволеність спілкування у колективі, у той же час серед агресивних осіб таких відповідей не зафіксовано. Можливо, це можна пояснити специфікою діяльності, пов'язаною з жорстким регламентованим режимом та авторитарним стилем керівництва, який характерно для військових підрозділів. Особам агресивним, здатним настояти на своєму, легше адаптуватися до такої специфіки роботи.

Виявлено суттєві відмінності й у мотивації майбутньої професії. Так, низькоагресивні респонденти основою мотиву вибору професії вказували на свідомий вибір (50%) та батьківські традиції (17%). А у осіб з високим рівнем агресивності основними мотивами вибору професії були випадковість (60%) та економічні умови (20%). Це свідчить про те, що особистості з низьким рівнем агресії більш свідомо підходять до вибору професії, враховують свої здібності та можливості і в подальшому планують працювати за обраним видом діяльності: на це вказало 72% опитуваних групи з низьким рівнем, у той же час кожен другий респондент агресивних осіб працювати за професією не збирається.

При обробці експериментальних даних застосовувався кореляційний аналіз. Існуюча процедура кореляційного аналізу дозволяла виділити ступінь значущості зв'язку, встановити міру та напрям впливу однієї з ознак (x) на результуючу ознаку (y).

Оскільки існують різні види агресивної поведінки (вербальна, фізична, непрямая, дратівливість, образа, аутоагресивність), потрібно більш детально проаналізувати основні кореляційні

зв'язки саме різних видів агресії. Так, найбільшу кількість зв'язків на статистично значимих рівнях $p < 0,01$ та $p < 0,05$ зафіксовано у показника «вербальної агресії» (43%). Вербальна агресія має прями зв'язки з екстравертованістю ($r = 0,42$) та задоволеністю майбутньою професією ($r = -0,35$), що свідчить про те, що особистості з високим рівнем агресивності більш комунікабельні та в більшій мірі можуть добиватися успіхів у професійній діяльності, що своєю чергою, призводить до задоволеності професією. Окрім того, вербальна агресія має обернені зв'язки із застряганням ($r = -0,41$), педантичністю ($r = -0,35$), циклотимністю ($r = -0,39$), екзальтованістю ($r = -0,47$), тривожністю ($r = -0,45$), відсутністю конфліктів з батьками ($r = -0,48$) та сиблінгами ($r = -0,34$). Це свідчить про те, що особи із педантичними, циклотимними, екзальтованими та тривожними рисами характеру не виявляють надмірно вербальну агресію. Із зовнішніх чинників найвпливовим щодо формування вербального типу агресії є сімейні конфлікти із батьком та сиблінгами.

Велику кількість зв'язків на статистично значимих рівнях виявлено за показником «образа». Образа позитивно корелює із високим рівнем нейротизму ($r = 0,41$), емотивністю ($r = 0,34$), педантичністю ($r = 0,41$), тривожністю ($r = 0,57$ та $r = 0,76$), екзальтованістю ($r = 0,34$).

Всі ці риси характеру призводять до формування образу на оточуючих та на життя, незадоволеності собою та професією ($r = -0,25$). Показник «образа» має ще й кореляційні зв'язки з від'ємним знаком, що свідчить про те, що для демонстративних та збудливих ($r = -0,33$) осіб почуття образу нехарактерним. Образа має також обернений зв'язок із задоволеністю спілкуванням ($r = -0,57$), що діагностує незадоволеність комунікацією із найближчим оточенням у осіб, які мають високі показники за показником «образа».

Подібні кореляційні зв'язки діагностуються і за шкалою «провина» (аутоагресивність). Наявність агресії проти себе, незадоволеність собою як особистістю виявляється у осіб з висо-

ким рівнем нейротизму ($r = 0,55$), тривожності ($r = 0,72$), екзальтованості ($r = 0,34$), незадоволеності спілкуванням ($r = 0,72$).

Підозрілість як вид агресивної поведінки має прямі зв'язки із циклотимністю ($r = 0,40$), екзальтованістю ($r = 0,37$), тривожністю ($r = 0,76$), та обернені – з відсутністю конфліктів з батьками ($r = -0,52$), відсутністю ревнощів до сиблінгів ($r = -0,32$), задоволеністю спілкуванням з оточуючими ($r = -0,42$).

Дратівливість, як показує кореляційний аналіз, формують такі особистісні риси, як емотивність ($r = 0,32$), тривожність ($r = 0,44$), збудливість ($r = 0,32$). Із зовнішніх факторів найбільше впливають: неповна сім'я, де виховання іде односторонньо ($r = 0,34$), незадоволеність спілкуванням із друзями ($r = -0,43$).

Для непрямой агресії, для якої характерні скриті агресивні напади – плітки, образливі жарти тощо – виділені кореляційні зв'язки з високим рівнем нейротизму ($r = 0,69$), відсутністю гіпертимності ($r = -0,43$) та застряганням ($r = -0,33$) у характері особистості.

Фізична агресія найбільш сильну кореляцію показала із високим рівнем нейротизму ($r = 0,62$) та дистимністю ($r = 0,40$). Це свідчить про те, що особи із такими рисами характеру не здатні до контролю власних емоційних реакцій.

Тож нами було виділено два рівні агресивності: високий (49%) та низький (51%). Високий рівень агресивності поділяється на два типи: агресія, спрямована на інших, та агресія, спрямована на себе (аутоагресія). У осіб (43%), у яких агресія спрямована на інших, відзначаються наступні складові: вербальна агресія, фізична агресія та негативізм; у осіб, агресія яких спрямована на себе (34%), відзначається почуття провини та образи на оточуючих. Для осіб з низьким рівнем агресивності найвищим показником є негативізм як основна форма реакції на вплив оточуючого світу.

При статичному аналізі значимі відмінності виявлено серед властивостей характеру та темпераменту: низькоагресивним курсантам притаманна більш висока екстраверсія, застрягання,

циклотимність, екзальтованість. Респонденти даної групи краще спілкуються з оточуючими, є більш сенситивними. Проте у них можуть проявлятися застрягання (впертість у досягненні мети), а також часті зміни настрою (циклотимність).

У респондентів з високим рівнем агресивності діагностовано більш високі показники демонстративності, збудливості, нейротизму та тривожності. Демонстратизм, як бажання бути в центрі уваги призводить до дратівливості та образи, якщо це бажання не задоволено.

Серед зовнішніх чинників агресивної поведінки найбільш сильним є тип сімейного виховання: для високого рівня агресивності більш характерним є жорсткий авторитарний стиль виховання та гіпоопіка, для низького рівня – демократичний стиль виховання, при цьому у осіб з високим рівнем агресивності вихованням займався здебільшого батько, у осіб з низьким рівнем – мати.

Виявлено також суттєві відмінності у мотивації професійної діяльності: низькоагресивні респонденти основним мотивом вибору професії вказували свідомий вибір та батьківські традиції, а у осіб з високим рівнем це були випадковість та емоційні умови.

1. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика / Д.Я. Райгородский. – Самара: Бахрах, 1998. – 627 с.

2. Fhaner S. Słownik psychoanalizy / S. Fhaner. – Gdańsk: Gdańskie wydawnictwo psychologiczne, 1996. – 324 s.

3. Оклендер В. Окна в мир ребенка. Руководство по детской психотерапии / В. Оклендер. – М.: Класс, 1997.

»

Сирко Р.И., Слободяник В.И. Психологический анализ агрессивного поведения курсантов высших учебных заведений системы МЧС.

В статье отражено изучение влияния психологических факторов, как внешних, так и внутренних, на формирование агрессивного

поведения личности. Рассмотрено, как разделяются виды агрессивности у респондентов с высоким и низким уровнем агрессии. Определена психологическая характеристика личности курсанта, которая формирует соответствующий уровень агрессивности.

Ключевые слова: агрессивность, аутоагрессивность, раздражительность, уровень агрессивности, респондент, курсант, конфликт.

»

Sirko R.I., Slobodjanyk V.I. Psychological Analysis of Aggressive Behavior of Cadets of Higher Educational Establishments of the DEA System.

The study of influence of psychological factors, both external and internal, on forming of aggressive conduct of a personality is reflected in the article. It is considered, how the types of aggressiveness are divided according to the high and low level of aggression. Psychological features of the cadet's personality, which form the proper level of aggressiveness are revealed.

Key words: aggressiveness, crabbiness, level of aggressiveness, respondent, cadet, conflict.

» » »